

تاریخچه راه آهن جلفا- تبریز

در سال ۱۲۹۱ هـ - ق (۱۸۷۴ م) يك افسر عالی رتبه رشته مهندسی ارتش امپراطوری روسیه تزاری بنام ژنرال فالکن هاگن^۱ به تهران آمد. این افسر با وساطت وزیر مختار دولت روس، از دولت ایران امتیاز ایجاد راه آهن از سرحد جلفای روس تا تبریز را درخواست کرد. فالکن هاگن، از سهامداران بزرگ شرکت راه آهن گرجستان بود و امتیاز راه آهن جلفا- تبریز را هم ظاهراً برای خود می خواست. او به اتفاق وزیر مختار روس با میرزا حسینخان مشیرالدوله (سپهسالار) که مقام صدارت و وزارت خارجه را برعهده داشت ملاقات و پیشنهاد خود را عرضه کرد. مشیرالدوله موضوع پیشنهاد فالکن هاگن را به ناصرالدین شاه گزارش داد و برحسب تقاضای وزیر مختار روس برای شرفیابی وزیر مختار و فالکن هاگن وقتی تعیین شد فالکن هاگن همراه وزیر مختار به حضور شاه بار یافت و پیشنهاد خود را با جزئیات آن مطرح نمود. وزیر مختار نیز علاقه مندی دولت روس را به ایجاد این خط و تأثیر آن را در تسهیل روابط بازرگانی ایران و روس بیان کرد. شاه که پس از مسافرت اروپا به ایجاد راه آهن در ایران شوقی داشت، این پیشنهاد را پذیرفت. حسنعلی خان گروسی، (امیر نظام) وزیر فواید عامه مأمور گفتگو و تعیین شروط و تنظیم قرارداد شد. مرحوم محمود- محمود محقق فقید در کتاب روابط سیاسی ایران و انگلیس در این باره نوشته است:

«نماینده دولت امپراتوری روس بقدری در گرفتن این امتیاز اصرار ورزید که شاه

آقای ابراهیم صفائی از شاعران تغز گفتار و پژوهشگر آن صاحب نظر معاصر

بخیال افتاد ازدادن آن صرف نظر نماید و در اندک مدتی صحبت آن از بین رفت^۱ نوشته محمود درباره انصراف شاه و موقوف ماندن امتیاز صحیح است اما از این نوشته چنان برمیآید که قراردادی تنظیم نشده و پیش از تنظیم قرار و صحبت آن موقوف شده است. در حالیکه بموجب گزارش میرزا حسینخان مشیرالدوله قرارداد راه آهن جلنا - تبریز تنظیم و بین وزیرفوائد عامه و فالکن هاگن امضا و مبادله شده است، اینک متن گزارش مشیرالدوله که در این باره به شاه نوشته است:

«قربان خاکپای جواهر آسای اقدس همایون مبارک شوم الان وزیرمختار روس نزد این غلام خانه زاد بود، قرارنامه راه آهن، ساعت قبل فیما بین جنرال فالکن هاگن و وزیر فوائد عامه امضاء و مبادله شده است و می خواهند مهر و امضاء حسنعلی خان را وزارت امور خارجه تصدیق کند و مهر نماید. فرمایشاتی که پریروز در دستخط مبارک شرف صدور یافته بود که از قول خودم بمشار الیه گفته اطمینان بدهد، جمعاً را گفتم و کاغذ وزیر مختار انگلیس هم که مقرر فرموده بودید بمشار الیه نشان بدهم اطاعت کردم و جواب را هم ارائه نمودم. از جواب خیلی ممنون و خوشحال شد و مجلس بمودت و خصوصیت زیاد ختم گردید. مراتب بجهت استحضار خاطر خطیر انور همایونی روحنا قدها جسارت شد»^۲

ناصرالدین شاه در بالای گزارش مشیرالدوله نوشته است:

«مشیرالدوله - وزارت خارجه قرارنامه را البته معتبر بدانند حالاکه بداتمام رسیده است ناقص نماند»

از گزارش مشیرالدوله دانسته می شود که وزیر مختار انگلیس از جریان قرارداد راه آهن جلنا - تبریز آگاه شده و اعتراض کرده و دولت ایران به اعتراض او پاسخ داده است، زیرا مفاد گزارش مشیرالدوله می رساند که وزیر مختار روس از پاسخی که به نامه وزیر مختار انگلیس داده شده اظهار امتنان و خوشحالی نموده است. ولی وزیر مختار انگلیس مسترقامسن پاسخ دولت ایران قانع نشده و از طریق وزارت خارجه انگلیس دولت ایران را بجلوگیری از اجراء قرارداد وادار کرده است. به دنبال اقدامات تامسن چند هفته بعد، در ۲۷ رجب ۱۲۹۱ هـ - ق تلگرافی از لوددربی^۴ وزیر امور خارجه انگلستان به تامسن رسید که نوشته بود:

«شنیده ام کمپانی روس آمده و تکلیف ایجاد راه آهن در ایران می نماید و سفارت این کار را مثل امورات رسمی مداخله نموده و می خواهد به اصرار و ابرام اعلیحضرت همایونی را مجبور به امضاء قرارداد مزبور بنماید. شما مأمورید به هر وسیله که ممکن است به اعلیحضرت همایونی اطمینان بدهید که احدی نمی تواند باین وسائل شما را، در صورتیکه میل نداشته

باشید، و ادار بقبول قرارنامه‌یی که مغایر منافع حالیه و آتیۀ خودتان بدانید بنماید و دولت انگلیس در همه جا و بهمه قسم با شما خواهد بود»^۵.

پس از وصول این تلگراف تامسن باوزیر خارجه دیدار کرد و تلگراف لرد دربی وزیر امور خارجه انگلیس را در اختیار او گذاشت و مشیرالدوله را باین نکته قانع کرد که امتیاز مزبور گرچه ظاهراً بنام فالکن‌هاگن است ولی متعلق به دولت روس می‌باشد و منحصر به راه‌آهن جلفا- تبریز نخواهد ماند و بلکه بسوی تهران کشیده خواهد شد و بسرای مقاصد نظامی و سوق الجیشی روس‌ها بکار خواهد افتاد . میرزا حسین‌خان مشیرالدوله که خود طرفدار سیاست انگلیس بود و عقیده داشت که برای حفظ استقلال و پیشرفت ایران باید روش سیاسی ایران با سیاست انگلیس هماهنگ باشد ، در برابر اطمینانی که از نظریات وزیر مختار انگلیس و وزارت امور خارجه انگلستان حاصل کرد ، شاه را به زیانخیزی قرارداد راه‌آهن جلفا - تبریز قانع کرد . باپیش گرفتن سیاست دفع الوقت و تعذر به اعتراض دولت انگلیس، قرارداد موقوف‌الاجرا ماند و از اعتبار افتاد ولی روس‌ها از اندیشه به دست آوردن این امتیاز و ایجاد این خط سوق الجیشی باز نایستادند . در دوره سلطنت ناتوان و حکومت نابسامان مظفرالدین‌شاه که دولت ایران با استحصال دوام بمبلغ سی و دو میلیون منات طلا بکلی مقهور سیاست روس تزاری شد، روس‌ها باز ب فکر تجدید امتیاز قرارداد ایجاد راه‌آهن جلفا و تبریز برآمدند ولی اثابك صدر اعظم با آنکه با سیاست روس همکاری داشت ، از بیم مخالفت و واکنش شدید دولت انگلیس، پیشنهاد روس را به دفع الوقت گذرانید . در سال ۱۹۰۵ میلادی، پس از پایان جنگ روس و ژاپن، دولت روسیه تزاری دچار تنگدستی شده و بواسطه شکست‌های بیایی، آشوب‌های داخلی و قیام‌های ضد دولتی در گوشه و کنار کشور پهناور روسیه شدید آمده بود. در چنین شرائطی ، دولت روس، برای اتحاد و هم‌پیمانی با انگلستان گرایش نشان داد. سراد و اردگری وزیر خارجه انگلیس و سراد نورفیلکسن سفیر انگلیس در پترزبورگ برای جلب اعتماد زمامداران روسیه کوشیدند و پس از دو سال گفتگو، طرح قرارداد ۱۹۰۷ از سوی ایزولسکی وزیر خارجه روسیه تزاری و فیکلسن سفیر انگلیس در روسیه تنظیم گردیده انگیزه‌های سیاسی بسیار، این پیمان همبستگی را بوجود آورد که از آنجمله انگیزه‌ها نگرانی شدید دولت انگلیس و روس از پیشرفت نفوذ سیاسی و اقتصادی آلمان در آسیا و ایران بود .

مانده دارد

1 — Vofalken Hagen

۲ - ۵ ج روابط سیاسی ایران و انگلیس.
۳ ص ۸ اسناد برگزیده

4 — Lord Derby

۵ - صفحه ۱۰۸ اسناد نویافته